

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота

магістра

з теми: **“ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ФОНЕМАТИЧНИХ
ПРОЦЕСІВ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ТИПОВИМ ТА АТИПОВИМ
РОЗВИТКОМ”**

Виконала студентка 1 курсу б1 групи
спеціальності: 8.01010501 «Корекційна освіта. Логопедія»

Вовкович Діана Василівна

Керівник:

Гаврилов О.В. кандидат психологічних наук,
доцент

Рецензент:

Миронова С.П. доктор педагогічних наук,
професор, завідувач кафедри
корекційної педагогіки
та інклюзивної освіти

м. Кам'янець-Подільський – 2017 року

ЗМІСТ

ВСТУП.....	1
РОЗДІЛ І. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ФОНЕМАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ДІТЕЙ.....	6
1.1. Характеристика фонематичних процесів, як психічних процесів, що забезпечують засвоєння звуків мовлення.....	6
1.2. Особливості розвитку фонематичних процесів у дітей в нормі та при порушеннях.....	13
РОЗДІЛ ІІ. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ФОНЕМАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ТИПОВИМ РОЗВИТКОМ ПРИ ПОРУШЕННЯХ МОВЛЕННЯ ТА РОЗУМОВІЙ ВІДСТАЛОСТІ.....	28
2.1. Характеристика методики дослідження фонематичних процесів у першокласників.....	28
2.2. Аналіз результатів дослідження	35
РОЗДІЛ ІІІ. КОРЕКЦІЯ ФОНЕМАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ЗНМ.....	50
3.1. Характеристика методики корекції порушень мовлення у молодших школярів з ЗНМ.....	50
3.2. Аналіз результатів дослідження.....	67
ВИСНОВКИ.....	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	74

ВСТУП

Актуальність дослідження. Фонетичний бік мовлення – це термін, що характеризує вимовний бік мовлення, формування якого забезпечується точністю рухів м'язів мовленнєвого апарату, достатньою для того, щоб вимовити звуки, склади, слова, речення у відповідності до результатів аналізу, проведеного слуховими (що забезпечує акустичне сприймання мови на слух) і кінестетичними (що забезпечує сприймання артикуляційних позицій вимовлених звуків) відчуттям та сприйманням. Фонематичні процеси є базовими для формування як фонетичного так і писемного, лексичного та граматичного боків мовлення, а, отже, їх формування є вагомим завданням початкової школи.

Корекційно-розвивальна робота передбачає формування у школярів уміння розрізняти звуки мовлення, здійснювати звуко-буквенний та поскладовий аналіз слів, добирати відповідні слова і граматично правильно будувати речення та зв'язні висловлювання, що є базою для успішного формування письма та читання. Зрозуміти особливості організації та правильно провести логопедичну роботу зі школярами з порушеннями мовлення є основним завданням, адже від цього залежить їх успішне навчання в школі.

Вади звуковимови з проявами недорозвинення фонематичного сприймання найбільш поширені серед дітей шкільного віку. Проблема розвитку особливостей фонематичних процесів, їх діагностика та корекція у дітей з вадами мовлення була предметом дослідження таких науковців, як Н. Гаврилова, Р. Левіна, Р. Лалаєва, Є. Соботович, В. Тищенко, Н. Чередніченко та багатьох інших. Зокрема, у своїх дослідженнях Н.Гаврилова, Є.Соботович, В.Тищенко окреслили своєрідну ієрархію фонематичних процесів в онтогенезі дитячого мовлення, яка відображає не стільки послідовність їх становлення в онтогенезі, як вплив кожного з них на формування процесів нижчих рівнів. Виявлення ієрархічної взаємодії фонематичних процесів має суттєву практичну значимість для попередження та корекції порушень фонетико-фонематичної сторони мовлення у дітей.

Питання формування фонематичних процесів було предметом дослідження як науковців так і логопедів-практиків А. Малярчук, Р. Лалаєвої, М. Савченко, Т. Гайван, С. Макарової та інших. Результати проведених ними наукових досліджень свідчать про наявність великої кількості методів, форм та засобів корекції фонематичних порушень, що застосовуються у роботі з дітьми, що мають порушення мовлення.

Однак, ця проблема залишається надалі предметом зацікавленості науковців та практиків і на сучасному етапі. Зокрема, є необхідність вивчення оптимальних термінів засвоєння дітьми з різними порушеннями мовлення окремих завдань по формуванню фонематичних процесів. Щоб опанувати грамотою, треба не лише чути і вміти вимовляти окремі слова й звуки, з яких вони складаються, а й мати чітке уявлення про звуковий склад слова. Саме тому формування у дітей високого рівня усвідомлення фонологічної складової мовлення є важливою передумовою успішного оволодіння читанням та письмом у майбутньому. Своєчасна допомога дитині в подоланні вад фонематичного розвитку сприятиме успішності опанування ними у школі не лише знаннями з мови, але і з інших навчальних дисциплін, розвиватиме у них «чуття» мовлення.

Метою нашого дослідження було на підставі вивчення специфіки порушень фонематичних процесів у школярів з порушеннями мовлення та розумово відсталих дітей, визначити специфіку їх корекції в умовах логопедичного пункту у школі.

Завдання дослідження:

1. За результатами аналізу наукових джерел визначити особливості розвитку та формування фонематичних процесів у дітей з типовим розвитком та при порушеннях.
2. Вивчити фонематичні процеси у першокласників з порушеннями мовлення та у розумово відсталих.
3. Сформулювати комплекс завдань для корекції порушень фонематичних процесів у молодших школярів.

4. Визначити особливості організації логопедичної роботи з першокласниками з порушеннями мовлення та з розумовою відсталістю.

Об'єкт дослідження: процес корекції фонематичних процесів у молодших школярів.

Предмет дослідження: особливості корекції фонематичних процесів у першокласників з порушеннями мовлення та розумовою відсталістю в умовах шкільного логопедичного пункту.

Методи дослідження: науково-теоретичний аналіз, спостереження, аналіз педагогічного досвіду, констатувальний та формувальний експеримент, кількісний та якісний аналіз результатів дослідження.

Теоретичне значення дослідження. Було визначено специфіку організації і проведення корекційної роботи з першокласниками у яких є порушення фонематичних процесів. Визначено ефективність розвитку фонематичних процесів у молодших з порушеннями мовлення та розумовою відсталістю в умовах логопункту в школі.

Практичне значення дослідження. Складений комплекс логопедичних вправ по формуванню у дітей фонематичних процесів може застосовуватися логопедами для проведення корекційної роботи з дітьми з різними нозологіями. Окремі прийоми розвитку фонематичних процесів і уточнення артикуляції звуків мовлення можна застосовувати на уроках вчителів початкових класів у роботі не лише з дітьми з порушеннями мовлення, але і з дітьми з типовим розвитком та при розумовій відсталості.

Місце проведення дослідження:

Дослідження носило лабораторний характер і проводилося на базі шкіл: Голенищівської школи-інтернат Хмельницької обласної державної адміністрації, Чемеровецького НВК №1 Хмельницької області Чемеровецького району. В експерименті прийняло участь 75 учнів молодших класів, першокласників з типовим розвитком 30, порушеннями мовлення 25, розумовою відсталістю 20 учнів.

Структура магістрської роботи визначена логікою дослідження і складається із трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, таблиць. Загальний об'єм роботи – 76 сторінок.

ВИСНОВКИ

Дослідження в галузі логопедії показують, що порушення фонематичних процесів можуть спостерігатися як у дітей з первинно збереженим інтелектом так і при наявності у них інтелектуальної недостатності. Вони найчастіше носять системний характер і обумовлюють не лише виникнення порушень вимови фонем, але й аналізу та синтезу.

Для дослідження фонематичних процесів у дітей ми використали тести, за допомогою яких ми вивчили особливості сформованості слухового сприймання, фонематичного сприймання, фонематичного контролю, фонематичного аналізу та синтезу і слухо-мовленнєвої пам'яті, адаптовану для дослідження дітей молодшого шкільного віку Н.С.Гавриловою.

Аналіз результатів проведеного нами дослідження виявив, що при типовому розвитку у дітей у кінці першого півріччя першого класу базові для опанування навчальним матеріалом у школі фонематичні процеси і функції повністю сформовані. У першокласників з порушеннями мовлення було виявлено загальний рівень відставання від норми в межах 4-12 балів, а у розумово відсталих учнів першого класу рівень недорозвитку фонематичних процесів коливався в межах 13-34 балів.

За результатами дослідження ми виявили три групи дітей, у яких структура порушень фонематичних процесів була різною. В процесі виконання завдань на дослідження фонематичного слуху, фонематичного сприймання, фонематичного контролю, фонематичного аналізу та синтезу і слухо-мовленнєвої пам'яті було виявлено спільні і відмінні типи помилок.

Зокрема, нами було виявлено, що у дітей з першим структурним артикуляційно-кінестетичним типом порушення фонематичних процесів (35%) помилок при дослідженні слухового сприймання не спостерігалось. При дослідженні у них фонематичного сприймання визначено помилки у вигляді сплутування фонем, що різнилися місцем утворення: верхньоязикових з нижньоязиковими, передньоязикових з задньоязиковими тощо, а також носових і ротових і твердих та м'яких між собою. Також було виявлено недорозвиток

фонематичного контролю на який вказувало не усвідомлення учнями з ПМР помилок у власному мовленні та при проведенні звукового аналізу слова. На наявність недорозвитку фонематичного аналізу та синтезу у цих дітей вказували помилки у вигляді пропусків приголосних звуків при збігах приголосних та у позиціях в середині та в кінці слова. Нами було виявлено у цих першокласників і незначний недорозвиток слухо-мовленнєвої пам'яті в середньому 4-5 звуків при нормі перед початком навчання у школі 6 звуків.

У дітей з другим структурним артикуляційно-кінестетичним типом порушення фонематичних процесів (30%) при дослідженні слухового сприймання спостерігалися незначні помилки у вигляді пропусків акцентованих ритмів. При дослідженні у них фонематичного сприймання визначено помилки у вигляді сплутування фонем, що різнилися способом творення, носових і ротових, а також твердих і м'яких між собою. Недорозвитку у них фонематичного контролю виявлено не було. Проте були певні труднощі, які вказували на наявність у цих дітей фонематичного аналізу та синтезу, зокрема, вони так як і першокласники з ПМР попередньої групи пропускали звуки при збігах приголосних та у позиціях в середині та в кінці слова. Нами також було виявлено у цих першокласників і незначний недорозвиток слухо-мовленнєвої пам'яті в середньому 4-5 звуків.

У дітей з акустико-кінетичним структурним типом недорозвитку фонематичних процесів (35%) було виявлено порушення слухового сприймання, які виявлялися у неточності відтворення простіших (по два) та складніших (по три) ритмічних пачок звуків розмежованих паузами, а також при відтворенні акцентованих ритмів. При дослідженні у них фонематичного сприймання було виявлено труднощі при розпізнаванні та відтворення звуків, що різняться глухістю –дзвінкістю. Було також визначено, що фонематичний контроль у цих дітей виявляється недорозвиненим також: вони не помічають помилок у власному мовленні та при проведенні звукового аналізу слова. Характерною особливістю цих першокласників, яка вказувала на недорозвиток у них фонематичного аналізу та синтезу були пропуски голосних звуків та

зміни послідовності звуків у слові в процесі звукового аналізу слова. В цілому обсяг слухо-мовленнєвої пам'яті у цих дітей 3-5 звуків.

Порушення фонематичних процесів у дітей з порушенням інтелекту мало складний і системний характер. 15% розумово відсталих першокласників запропоновані завдання не виконували. У інших (85%) було визначено складні порушення фонематичних процесів змішаного типу.

Таким чином, нами було виявлено, що у дітей з порушеннями мовлення та розумово відсталих школярів рівень готовності до засвоєння фонетичного боку мовлення та оволодіння навчальним матеріалом з письма та читання у школі ще і після першого півріччя навчання є недостатнім.

Було визначено, що процес логопедичної корекції порушень фонематичних процесів у дітей з порушеннями інтелекту та мовлення у першому класі ефективно здійснювати з урахуванням вимог програми до навчання їх читанню та письму.

Ми працювали комплексно. До корекційної роботи залучали педагогів та батьків для кращого засвоєння. Отже, була апробована методика корекції порушення фонематичних процесів усного мовлення з метою корекції порушень усного мовлення, а також подолання труднощів на письмі та при читанні. Було використано комплексний вплив, що забезпечив формування мовленнєвої компетентності.

З молодшими школярами, які мали ЗНМ заняття проводили в середньому три рази на тиждень. Після проведення корекційної роботи відбулися динамічні зміни. Зокрема, у 56% молодших школярів з ЗНМ звуковимова, фонематичне сприймання, аналіз, синтез, уявлення покращилися у значній мірі. У 34% молодших школярів з ЗНМ зміни були незначні: покращилися вимова, фонематичне сприймання. Але у 10% молодших школярів помітних змін впродовж логопедичної корекції не відбулось. Це ті учні, які через часті захворювання пропускали заняття.

Наше дослідження не вичерпує усіх аспектів зазначеної проблеми і буде продовжене.

Список використаних джерел

1. Бірюк Л. Я. Формування комунікативної компетентності майбутнього педагога (психолого-дидактичний аспект) : навч. посібник / Л. Я. Бірюк. – К. : Глухів : РВВ ГДПУ, 2008. – 28 с.
2. Богданов-Березовский М.В. Неговорящие и плохо говорящие дети в интеллектуальном и речевом отношении. – СПб. : Речь, 1999. – 156 с.
3. Богущ А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7-и років: монографія. – К. : Слово, 2004. – 374 с.
4. Богущ А.М. Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку. – К.: Слово, 2004. – 344 с.
5. Бондарь В.І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці: навчальний посібник. – К. : Наш час, 2005. – 176 с.
6. Бондар В. І. Особистісно-орієнтований підхід до впровадження оновленого змісту спеціальної освіти/ В. І. Бондар// Дидактичні та спеціально-психологічні аспекти колекційної роботи у спеціальній школі: наук.-метод. зб. – К., 2006. – С. 6-9.
7. Вержиховська О.М. Теоретичні основи підготовки ідей з розумовою відсталістю до навчання в школі // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки) : збірник наукових праць: вип. 9, у 2-х т. / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2017. – Т.1. – С. 25-38.
8. Гаврилов О.В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі: Навчальний посібник. Вид 2-е. доповнене. – Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2012. – 332 с.
9. Гаврилова Н.С. Особливості порушення моторного розвитку периферійних органів мовлення у дітей з дислалією, дизартрією та ринолалією // Теорія і практика сучасної логопедії: збірник наукових праць. – К. : Актуальна освіта, 2007. – Вип. 4. – С. 112-135.
10. Гаврилова Н.С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей. Монографія. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-Сервіс», 2011. – 200 с.

11. Голуб Н.М. Науково-методичні аспекти організації пошуково-пізнавальних дій молодших школярів при корекції в них ЗНМ та порушень писемного мовлення // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки) : збірник наукових праць: вип. 9, у 2-х т. / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006. – 2017. – Т.2. – С. 44-55.
12. Гуровец Г.В. Детская невропатология. – М. : Владос, 2004. – 303 с.
13. Державний стандарт спеціальної освіти (проект) / Міністерство освіти і науки України; Інститут спеціальної педагогіки НАПН України. – Київ, 2004. – С. 31-37.
14. Дети с нарушением речи. Технология воспитания и обучение: методическое пособие / под ред. Ю.Ф. Гаркуши. – М. : В. Секачѳв, НИИ Школьных технологий, 2008. – 192 с.
15. Диагностика нарушений речи у детей и организация логопедической работы в условиях дошкольного образовательного учреждения: Сб. методических рекомендаций. – СПб.: ДЕТСТВО-ПРЕС, 2001. – 240 с.
16. Діти з особливими потребами в початковій школі: поради батькам / за ред. В.І. Бондаря, В.В. Засенко. – К. : Науковий світ, 2006. – 312 с.
17. Дьяконова Е.А. Логопедический массаж. – М. : Академия, 2005. – 96 с.
18. Дяченко К.Г. Інновації в корекції писемного мовлення молодших школярів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. – 320 с.
19. Жукова Н. С., Мастюкова Е. М., Филочева Т. Б. Логопедия. Преодоление общего недоразвития у дошкольников: Кн. Для логопеда – Екатеринбург: АРД ЛТД, 1998. – 320 с.
20. Журавльва Л.С. Порушення письма як одна з проблем шкільного навчання // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки) : збірник наукових праць: вип. 9, у 2-х т. / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006. – 2017. – Т.2. – С. 55-66.
21. Інклюзивна освіта: теорія і практика: навчально-методичний посібник/ [кол. авторів; за заг. ред. С. П. Миронової]. – Кам'янець-Подільський:

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. – 192 с.

22. Інструктивно-методичний лист МОН України від 14.02.2015 р. №1/9-71 «Роз'яснення щодо порядку приймання дітей до першого класу загальноосвітніх навчальних закладів».

23. Конопляста С.Ю. Ринолалія від А до Я: Монографія. – К. : Книга-плюс, 2016. – 312 с.

24. Корнев А.Н. Основы логопатологии детского возраста. Клинические и психологические аспекты. – СПб. : Речь, 2006. – 380 с.

25. Куроєдова В.В. Логопедія в ортодонтії. – Полтава: Верстка, 2005. – 124 с.

26. Лист МОН України від 01.07.2014 № 1/9-343 «Про організацію навчально-виховного процесу у загальноосвітніх навчальних закладів і вивчення базових дисциплін в основній школі».

27. Лист Міністерства освіти і науки України від 26.06.2015р. № 1/9-305 «Особливості вивчення базових дисциплін у загальноосвітніх навчальних закладах у 2015/2016 навчальному році».

28. Лист МОН України від 28.01.2014 № 1/9-74 «Щодо контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів початкових класів загальноосвітніх навчальних закладів».

29. Мартиненко І.В. Логопсихологія: курс лекцій. Навчальний посібник. – К.: ДІА, 2014 – 100 с.

30. Малярчук А. Я. Дидактичний матеріал для виправлення мовних недоліків: Навч. Посібник. – К.: Райдуга, 1995. – 408 с.

31. Матвєєва М.П., Миронова С.П. Корекційна робота в системі освіти дітей з вадами розумового розвитку: Навчально – методичний посібник. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський держ. університет, 2005. – 164 с.

32. Методы обследования речи детей: Пособие по диагностике речевых нарушений / Под ред. Г.В. Чиркиной. – 4-е изд. доп. – М.: АРКТИ, 2005. – 240 с.

33. Миронова С. П. Основи корекційної педагогіки: навчально-методичний посібник/ С. П. Миронова, О. В. Гаврилов, М. П. Матвєєва; [за заг. ред. С. П. Миронової]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – 264 с.
34. Основы коррекционной педагогики / под ред. В.А. Липы. – Донецк: Лебідь, 2002. – 327 с.
35. Основы специальной педагогики: Научно-методическое пособие /Сост. В.А. Липа. – Славянск: Лебідь, 1999. – 123 с.
36. Пахомова Н.Г. Нейропсихолінгвістика: навч. посібник. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2013. – 268 с.
37. Пилипенко О.М. Психокорекційна технологія розвитку емоційного інтелекту молодших школярів з мовленнєвими порушеннями // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки) : збірник наукових праць: вип. 9, у 2-х т. / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006. – 2017. – Т.2. – С. 168-181.
38. Піроженко Т.О. Мовлення дитини: психологія мовленнєвих досягнень дитини. – К. : Главник, 2005. – 112 с.
39. Прикладна корекційна психопедагогіка: олігофренопедагогіка. Навчальний посібник / за ред. О.В. Гаврилова, В.О. Липи. – Кам'янець-Подільський: ТОВ Друк-Сервіс, 2014. – 592 с.
40. Психологія розумово відсталої дитини: підруч. / В.М. Синьов, М.П. Матвєєва, О.П. Хохліна. – К.: Знання, 2008. – 359 с.
41. Ребёнок. Раннее выявление отклонений в развитии речи и их преодоление / под ред. Ю.Ф. Гаркуши. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2001. – 256 с.
42. Рубинштейн С.Я. Психология умственно-отсталого школьника. – М.: Педагогика, 1970. – 338 с.
43. Савченко О.Я. Удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів / О. Я. Савченко // Підготовка педагогічних кадрів до роботи в умовах нової структури і змісту початкової освіти : матеріали

Всеукраїнської науково-практичної конференції. – 23–25 квітня 2001 р. – Полтава, 2001. – С. 5-9.

44. Свідерська М.М. Характеристика процесу розуміння усного мовлення як структурного елементу імпресивного мовлення // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки) : збірник наукових праць: вип. 9, у 2-х т. / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2017. – Т.2. – С. 222-232.

45. Семаго Н.Я., Семаго М.М. Проблемные дети. – М.: Педагогика, 1999. – 341 с.

46. Семенович А.В. Нейропсихологическая диагностика и коррекция в детском возрасте: Учеб. пособие для высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 232 с.

47. Сиротюк А.Л. Нейропсихологическое сопровождение обучения. – М.: ТЦ Сфера, 2003. – 288 с.

48. Соботович Є.Ф. Вибрані праці з логопедії. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – 308 с.

49. Соботович Є.Ф. Тищенко В.В. Програмні вимоги до корекційного навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку з вадами інтелекту: Програмно-методичний комплекс. – К. : Актуальна освіта, 2004. – 144 с.

50. Тарасун В.В. Логодидактика. Навчальний посібник. 2-е видання.– К.: Видавничий дім “Слово”, 2011. – 392 с.

51. Тарасун В.В. Монофункціональна готовність дітей з особливостями розвитку до шкільного навчання: діагностика і формування: монографія. – К. Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. – 299 с.

52. Тарасун В.В. Трансверсальні здібності: оцінювання і розвиток: науково-методичний посібник / В.В. Тарасун, О.І. Мякушко; за наук. ред. Тарасун В.В. – К.: Актуальна освіта, 2005. – 160 с.

53. Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць: Спеціальний випуск – К.: Актуальна освіта, 2006. – 98с.

54. Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць: Випуск 1. – К.: Актуальна освіта, 2004. – 168с.
55. Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць: Випуск 2. – К.: Актуальна освіта, 2006. – 98с.
56. Ткач О.М. Структуризація і трансформація семантичних полів слів в онтогенезі // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки) : збірник наукових праць: вип. 9, у 2-х т. / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006. – 2017. – Т.2. – С. 269-279.
57. Трофименко Л.І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ: Програмно-методичний комплекс / за редакцією Є.Ф.Соботович. – К.: Актуальна освіта, 2007. – 120 с.
58. Хайдарова О.С., Блеч Г.О. Корекційно-розвивальне навчання з розвитку мовлення дітей з особливими потребами // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки) : збірник наукових праць: вип. 9, у 2-х т. / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006. – 2017. – Т.2. – С. 289-297.
59. Хомская Е.Д. Нейропсихология: Учебник для вузов. 3-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – 496 с.
60. Хохліна О.П. Психолого-педагогічні основи корекційної спрямованості трудового виховання учнів з вадами розумового розвитку. – К.: Педагогічна думка, 2000. – 286 с.
61. Хрестоматия по логопедии (извлечения и тексты) / под ред. Л.С. Волковой, В.И. Селивёрстова. – М.: Владос, 1997. – 656 с.
62. Цветкова Л.С. Методика нейропсихологической диагностики детей. Изд. 3-е исправленное и дополненное. – М.: Педагогическое общество России, 2000. – 128 с.
63. Шеремет М.К. Актуальні питання спеціальної освіти // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. – С. 79-81.
64. Шеремет М.К. Логопедія: підручник. – К. : Слово, 2015. – 672 с.

65. Шеремет М.К., Ревуцька О.В. Логопедія (корекційна робота при дислалії): навчальний посібник. – К.: Видавничий дім «Слово», 2009. – 244 с.
66. Шохор-Троцкая (Бурлакова) М.К. Стратегия и тактика восстановления речи. – М.: Изд-во ЄКСМО-Пресс, В. Секачѳв, 2001. – 432 с.
67. Эльконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника. – М.: Знание, 1974. – 64 с.